

მედეა ბურდული

*ისტორიის დოქტორი, ასოცირებული პროფესორი,
სამცხე-ჯავახეთის სახელმწიფო უნივერსიტეტი,
საქართველო, ახალციხე*

**სოციალურ-ეკონომიკური ცვლილებების დინამიკა ქართულ
სოფელში**

(სამცხე-ჯავახეთის ეთნოგრაფიული მასალების მიხედვით)

მოკლე შინაარსი

ნაშრომი ეხება მე-20 საუკუნეში მესხეთის სოფლებში მომხდარ სოციალურ-ეკონომიკურ ცვლილებებს და იმ პრობლემებს, რომლებიც საკუთრების ფორმის ცვლილებებს მოჰყვა. საქართველოში, სოციალურ-ეკონომიკური განვითარების საფუძვლის - საკუთრების ფორმის ფუნდამენტურმა ცვლილებებმა (XX საუკუნეში ორჯერ შეიცვალა საკუთრების ფორმა: 20-იან წლებში კერძო საკუთრება და საბაზრო ურთიერთობები შეცვალა სახელმწიფო საკუთრებამ და გეგმიურმა ეკონომიკამ, საუკუნის მიწურულს კი პირუკუ პროცესები განვითარდა) თავისებური დადი დაასვა ადამიანების შრომით, საზოგადოებრივ, კულტურულ, ეკონომიკურ, ფსიქო-სოციალურ ურთიერთობებს.

სტატიაში ნაჩვენებია, როგორი დამანგრეველი შედეგები მოიტანა გასული საუკუნის 30-იან წლებში განხორციელებულმა კოლექტივიზაციის პროცესმა და სოფლის მოსახლეობაზე განხორციელებულმა ძალადობრივმა მეთოდებმა. ასევე საუკუნის დასასრულს ჩატარებულმა აგრარულმა რეფორმამ, რომელიც, მისგან გამოწვეული მიზეზების ანალიზისას ჩანს, რომ საკმაოდ მოუზადებლად და მთელი რიგი ფაქტორების გაუთვალისწინებლად განხორციელდა.

საქართველოსთვის, როგორც აგრარული ქვეყნისათვის, მნიშვნელოვანია განვითარებული სოფლის მეურნეობა. განვითარებადი ქვეყნის სტატუსმა და იაფმა იმპორტირებულმა სოფლის

მეურნეობის პროდუქტმა კი მნიშვნელოვნად დააზარალა ქართული სოფელი.

ეთნოგრაფიულ მასალაზე დაყრდნობით ნაშრომში გამოვყავით ის ძირითადი მიზეზები, რამაც მნიშვნელოვნად დააზარალა განვითარებული სოფლის მეურნეობა მესხეთში და ამ ფონზე გვეჩვენებინა ხალხის დამოკიდებულება სოციალური პროექტების მიმართ, სოფლიდან მოსახლეობის მიგრაციის მიზეზები და სხვ.

საკითხის შესახებ შეკრებილი ეთნოგრაფიული მასალა აჩვენებს, რომ საქართველოში 90-იან წლებში ჩატარებულმა აგრარულმა რეფორმამ და მართვის სტილის შეცვლამ პროგრესის ნაცვლად საწინააღმდეგო შედეგი გამოიღო, სოფლად მაცხოვრებელთა ეკონომიკური დონე გაუარესდა და სოფლის ინფრასტრუქტურა მოიშალა, გაიზარდა უმუშევრობა, წარმოიშვა სოციალური და დემოგრაფიული პრობლემები.

საყურადღებოა სოფლის მცხოვრებთა შეხედულებები ზემოაღნიშნული პრობლემების გადაჭრის გზების შესახებ: მათ მიაჩნიათ, რომ სოფლად სოციალური დახმარების პროგრამით გათვალისწინებული დანიშვნის წესი აუცილებლად შესაცვლელია, რადგან გარკვეულწილად სოფლის მეურნეობის განვითარების შემაფერხებელ ფაქტორად იქცა; აუცილებელია სოფლის მცხოვრებთათვის ალტერნატიული დასაქმების გზების გამონახვა და სხვ.

სამცხე-ჯავახეთის სოფლების ნაწილი მაღალმთიან ზონაშია მოქცეული, ამიტომ მიუხედავად გარკვეული ხარვეზებისა, სტატიაში ნაჩვენებია „მთის კანონის“ მიხედვით ამოქმედებული სოციალური შეღავათების მნიშვნელობა სოფლად დემოგრაფიული ფონის გაუმჯობესების საქმეში.

საკვანძო სიტყვები: სოფელი, კოლექტივიზაცია, რეფორმა, დემოგრაფია, სოციალური დახმარება, მესაქონლეობა, მევენახეობა, „მთის კანონი“.

Medea Burduli

*Doctor of History, Associate Professor,
Samtskhe-Javakheti State University,
Akhaltsikhe, Georgia*

DYNAMIC OF THE SOCIO – ECONOMICAL CHANGES IN GEORGIAN VILLAGE

(According the Ethnographical Materials from Samtskhe-Javakheti)

Abstract

The article is dedicated to the changes and problems raise in XX centuries villages in Samtskhe Javakheti. In Georgia the fundamental changes of forms of property as a base of socio-economical development – had great impact on human labor, social, cultural, economic, psycho –social communication (in XX century form of the property has been changed twice: in 20th private property and labor market communication has been changed by the state property and planned economy and at the end of the century the processes were changed vice versa). In the article there is given the results we faced at 30th years of the previous century when the collective form of agriculture and violence against population damage the processes. At the end of the century agrarian reforms, the results given in the analyses, which was done without any preparation. For Georgia, as it is the agrarian country, it is important how much developed agrarian country we would have. Georgian villages were highly damaged with cheap import products from villages and developed country status. On the base of ethnographical materials, we try to identify the Amin reasons why the developed countries agriculture was damaged in Meskheta and on the based of this research we pay attention how the social projects support population and their attitude the projects, we tried to study migration processes from the villages. Collected ethnographical materials gave the information and the fact that the reform and management style instead of benefit destroyed the policy of development. The economical level of the people in village getting low and lowest and infrastructure was destroying. Raise unemployment and demography was the main problem. We have to pay attention to the opinion of the population from these villages and the opinion they share with us how to solve the problem: they think that the rule of social packages already settled I the villages must be change

immediately because it is the one reason of destroying agriculture. They think to find alternative ways of agriculture development in the villages. The main part of the village in Samtskhe-Javakheti are upper part ones and in spite of the fact, in the article we discuss the traditional “mountain legislation” rule for development of demographical problems and social packages are more effective.

Key Words: village, collective, reform, demography, social packages, cattle, vinery, “mountain legislation”.

მიზანი: ნაშრომის მიზანია მესხეთის თანამედროვე სოფლის ეთნოგრაფიული ყოფისა და სოციალურ-ეკონომიკური პრობლემების შესწავლა მე-20 საუკუნის განმავლობაში მიმდინარე ცვლილებების ფონზე. აღნიშნულ საკითხზე არსებული ეთნოგრაფიული მასალა საშუალებას გვაძლევს ზემოაღნიშნული პრობლემები დინამიკაში განვიხილოთ, რადგან მე-20 საუკუნის 20-იანი წლებიდან ქართველი ეთნოგრაფების მიერ სისტემატურად ეწყობოდა ეთნოგრაფიული ექსპედიციები თუ ინდივიდუალური მივლინებები, რის საფუძველზეც დაიწერა სამეცნიერო ნაშრომები რეგიონის ეთნოგრაფიული ყოფის შესახებ, და ბოლოს სამცხე-ჯავახეთის სახელმწიფო უნივერსიტეტში, მისი დაარსებიდან დღემდე (30 წელი) ისტორიის ფაკულტეტზე ფუნქციონირებდა ეთნოგრაფიის სპეცურსი და 2007 წლიდან კი ეთნოლოგიის დამატებითი პროგრამა, რომელიც სტუდენტთა ეთნოგრაფიულ პრაქტიკასაც გულისხმობდა. სტუდენტების ეთნოგრაფიული პრაქტიკის საფუძველზე შეიკრიბა საკმაოდ მნიშვნელოვანი მასალა მესხეთის სოფლის თანამედროვე ეთნოგრაფიული ყოფის თაობაზე, გამოიკვეთა ის სიძნელეები, რაც სოფლის მცხოვრებთა წინაშე დგას. ყოველივე ზემოთქმული საშუალებას გვაძლევს განვიხილოთ თითქმის მთელი საუკუნის მანძილზე, მე-20 საუკუნის 20-იანი წლებიდან დღემდე, სოფლად მომხდარი სასიკეთო თუ საზიანო ცვლილებები.

მეთოდები: ეთნოგრაფიული კვლევა განვახორციელეთ საველე ეთნოგრაფიულ მასალაზე, საარქივო და სპეციალური ლიტერატურის მონაცემებზე დაყრდნობით.

საველე ეთნოგრაფიული მასალა მოძიებულია უშუალო დაკვირვებისა და ინტერვიუების მეთოდის საშუალებით. ჩა-

ღრმავებული ინტერვიუს და პირისპირი გამოკითხვისათვის შეიქმნა სპეციალური კითხვარი.

ველზე მოპოვებული ეთნოგრაფიული მასალა გაანალიზებულია ეთნოლოგიურ მეცნიერებაში აპრობირებული მეთოდებით (შედარებით-ისტორიული; ტიპოლოგიური, სტრუქტურულ-ფუნქციური და სხვ.).

შესავალი. სტატია ეხება მესხეთის სოფელში არსებულ სოციალურ-ეკონომიკურ და ინფრასტრუქტურული განვითარების თანამედროვე პრობლემებს. საქართველოს მოსახლეობის ნახევარზე მეტი სოფლად ცხოვრობს, ხოლო მათი 60-70% სოფლის მეურნეობით არის დაკავებული, რაც საქართველოსნაირი მცირემიწიანი ქვეყნისათვის დიდი პრობლემაა და გამოსავლის პოვნა კომპლექსურ მიდგომას მოითხოვს.

სტატიაში აღწერილია სოფლად არსებული პრობლემების მიმართ, ერთი მხრივ, მოსახლეობის დამოკიდებულება, მეორე მხრივ, სამთავრობო დონეზე დაგეგმილ და განხორციელებულ ღონისძიებებს და მათ ეფექტიანობას სამცხე-ჯავახეთის სოფლებში მოპოვებული ეთნოგრაფიული მასალის საფუძველზე განვიხილავთ. აღსანიშნავია, რომ ბოლო წლებში საქართველოს მთავრობის მიერ ერთ-ერთ უმთავრეს პრიორიტეტად გამოცხადებულია სოფლის მეურნეობის აღორძინება-განვითარება, შემუშავებულია სოფლის დახმარების სხვადასხვა პროგრამა, რომელმაც სოფლად კონკურენტული გარემო უნდა შექმნას, ხელი შეუწყოს პროდუქციის წარმოების სტაბილურ ზრდას და სხვ. მაგრამ აქვე აღვნიშნავთ, რომ მთხრობელთა გადმოცემით, სოციალური პროგრამების განხორციელებისას სოფლებში ადგილი აქვს მნიშვნელოვან ხარვეზებს.

მსჯელობა: საქართველოში, როგორც მიწათმოქმედების უძველეს ქვეყანაში, სოფლის ეკონომიკური სიძლიერე ყოველთვის იყო ქვეყნის წინსვლის გარანტი. ჩვენმა წინაპრებმა ზედმიწევნით კარგად გამოიყენეს ქვეყნის მრავალფეროვანი ფიზიკურ-გეოგრაფიული და კლიმატური პირობები სხვადასხვა სამეურნეო დარგის განვითარებისათვის. საქართველოში სოფელს ყოველთვის განსაკუთრებული დატვირთვა ჰქონდა. „სოფელი ისტორიული კატეგორიაა. მისი აღმოცენება დამყარებულია ბუნებრივ-გეოგრაფიულ და სოციალურ-ეკონომიკურ საფუძველ-

ზე. საქართველოში... შემთხვევით არც ერთი სოფელი არ გაჩენილა. უზანიც კი გააზრებულად წარმოიშობოდა და მის ირგვლივ მდებარე ბუნებრივი რესურსების მაქსიმალურად ათვისებას უზრუნველყოფდა“ (სონდულაშვილი, 1995: 7).

მ. ქანთარას დაკვირვებით: „დასახლების თანამედროვე ერთეული - სოფელი მტკიცედ ჩამოყალიბებული სოციალური ორგანიზმია თავისი მეურნეობით, რთული ინფრასტრუქტურით, წეს-ჩვეულებათა კომპლექსით. ყოველივე ეს ერთობლიობაში გააზრებული ქართველი კაცის ყოფიერებას, ეთნოფსიქოლოგიურ განწყობას განსაზღვრავს. თავის მხრივ, მომხდარი ნებისმიერი ცვლილება ზემოქმედებას ახდენს და აისახება ქვეყნის საერთო ცხოვრებაში“ (ქანთარია, 2001: 109).

ქართულ სოფელს და სოფლის მეურნეობას მე-20 საუკუნეში განვითარებულმა რევოლუციურმა მოვლენებმა დიდი დადი დაასვა. ჯერ 30-იან წლებში განხორციელებულმა კოლექტივიზაციამ, ხოლო საუკუნის დასასრულს ჩატარებულმა მიწის რეფორმამ სოფელი ძლიერ დააზარალა. საგულისხმო ფაქტია, რომ სულ ახლო წარსულში ისეთ აგრარულ ქვეყანაში, როგორც საქართველოა, სოფლის მეურნეობა არ ითვლებოდა პრიორიტეტულ დარგად. განვითარებადი ქვეყნის სტატუსმა სხვა ქვეყნებში მოწეული სოფლის მეურნეობის პროდუქციის გასაღების ბაზრად გვაქცია, შედეგად კი დაქცეული სოფლის მეურნეობა მივიღეთ მთელი თავისი უარყოფითი შედეგებით.

დამანგრეველი იყო ქართული სოფლისთვის მე-20 საუკუნის 30-იან წლებში მიმდინარე კოლექტივიზაციის პროცესიც. ცნობილია, რომ სხვადასხვა იძულებითი ღონისძიებებით ხალხს (გადასახადების გაზრდა, სარწყავი წყლის ჩაკეტვა, სათიბ-სადოვრების შემცირება და სხვ.) აწევრიანებდნენ კოლექტივში. ასე მაგ.: „ხიზაბავრის კოლმეურნეობა 1929 წელს შეიქმნა, მაგრამ იგი, 1935 წელს ისევ სუსტი იყო, ხალხი არ შედიოდა იქ, რადგან ინდივიდუალური მეურნეობა უფრო მომგებიანი იყო“ (ქუქჩიშვილი, 1997: 34). აღსანიშნავია, რომ „...“ნეპის“ პოლიტიკის წყალობით საქართველოს სოფელში სოციალურ-ეკონომიკურმა დიფერენციაციამ საკმაოდ მკვეთრად გამოხატული ხასიათი შეიძინა: ღარიბი, საშუალო და მდიდარი გლეხოზა („კულაკები“) ქმნიდა

საქართველოს საბჭოთა სოფლის იერსახეს მე-20 ს-ის 20-იანი წლების შუახანებში“ (დაუშვილი, 2020: 356).

საქართველოში 1929 წლიდან იწყება ფორსირებული საკოლმეურნეო მოძრაობა, თვით კომუნისტური პარტიის წევრი გლეხებიც კი ეწინააღმდეგებოდნენ კოლექტიური მეურნეობების შექმნას, კოლმეურნეობის „დამფუძნებელი კრებები“ საკმაოდ მღელვარედ ტარდებოდა და დამსწრე საზოგადოების მკვეთრ უარყოფით რეაქციას იწვევდა (დაუშვილი, 2020: 236-242). ისტორიული დოკუმენტები ადასტურებენ, რომ „ძალიან ჭირდა საბჭოთა საქართველოს სოფელში კერძომესაკუთრული ინსტიტუტების დაძლევა და კოლექტივისტური სულისკვეთების დამკვიდრება“ (დაუშვილი, 2020: 262).

ძალადობრივი ღონისძიებების შედეგად „1938 წლისათვის მესხეთის მოსახლეობის დიდი ნაწილი უკვე გაერთიანებული ჩანს კოლმეურნეობებში, ნაწილი კი ჩაბმულია ქალაქის წარმოებებში“ (მაკალათია, 1938: 69).

მაგრამ დღეს სოფლად შექმნილი მძიმე სოციალური ფონის გამო მოსახლეობის ნაწილი, განსაკუთრებით ხანდაზმულები, რომ იტყვიან „მისტირიან კოლმეურნეობას“. რამ გამოიწვია კოლმეურნეობებისადმი დამოკიდებულების ასეთი ცვლილება საქართველოს სოფლებში? თანამედროვე ყოფის ამსახველი ეთნოგრაფიული მასალიდან ჩანს, რომ სოფლის ცხოვრებაში მე-20 ს-ის 80-იანი წლები საუკეთესო პერიოდი იყო, გაუმჯობესდა მოსახლეობის ცხოვრების დონე და სოფლის ინფრასტრუქტურა, თითქმის ყველამ აიშენა სოფელში ახალი ორსართულიანი საცხოვრებელი სახლი. ამასთანავე, საბჭოთა სისტემის კრაზის შემდეგ კოლმეურნეობები და საბჭოთა მეურნეობები საქართველოში მთლიანად მოისპო, მათ შორის ბევრი ეკონომიკურად მომგებიანი დიდი ტრადიციების მქონე შრომითი ორგანიზაცია იყო. 90-იანი წლებიდან კი იწყება ცხოვრების დონის გაუარესება; პარადოქსულია, მაგრამ აღნიშნულ წლებში ჩატარებულმა აგრარულმა რეფორმამ, რომელიც ნაჩქარევად და მოუმზადებლად წარიმართა, სოფელს სიკეთე ვერ მოუტანა; განსაკუთრებული უკმაყოფილება მოსახლეობაში რეფორმის შედეგად მიღებული მიწის სიმცირემ გამოიწვია, რადგან, როგორც გადმოგვცემენ, იგი ბევრად ჩამოუვარდებოდა „კოლექტივში შეტანილი მიწის“ ფართობს. მართალია, მიწა,

სოფლის მეურნეობის საფუძველი, კვლავ კერძო საკუთრება გახდა და გლეხებს გადაეცათ მუდმივ მფლობელობაში, სოფლად დაბრუნდა ერთპიროვნული გლეხური მეურნეობა, მაგრამ მან ახალ ვითარებაში ალღო ვერ აუღო აგრარულ ურთიერთობებს და სახელმწიფოს მხრიდან პასიურობის გამო ვარდნა განიცადა სოფლის მეურნეობის ყველა ტრადიციულმა დარგმა. სოფელში მოიშალა ინფრასტრუქტურა, რეფორმის შედეგად მიღებული მიწის ზომის სიმცირის გამო (0,75-1,25 ჰა-მდე) მან ოჯახის ღირსეული ცხოვრებისათვის სამყოფი შემოსავალი ვერ მოიტანა, მოიშალა ირიგაციული სისტემა, დატაცებულ იქნა სასოფლო-სამეურნეო ტექნიკა, რომელიც ძირითადად საზღვარგარეთ გაიყიდა, გაძნელდა და გაძვირდა მიწის დამუშავება და სხვ. (დაუშვილი, 2018: 282-283). ამიტომ მიწის რეფორმის შემდეგ სოფლად მტკივნეული პროცესები განვითარდა: ნაწილმა გაყიდა მიწა, გაიზარდა უმუშევრობა და მიგრაცია სოფლიდან. და თუ მე-20 ს-ის 80-იანი წლებისათვის საქართველოს სოფლის მოსახლეობის ეკონომიკური შესაძლებლობები გაიზარდა და, ამასთანავე, თითქმის გათანაბრდა, 90-იანი წლებიდან, როგორც „ნეპის“ პერიოდში, კვლავ გაიზარდა სოფლის მოსახლეობაში ქონებრივი დიფერენციაცია.

ყოველივე ზემოთქმულის შედეგად, მე-20 საუკუნის 90-იანი წლებიდან საქართველოში მომხდარმა პოლიტიკურმა და სოციალურ-ეკონომიკურმა ცვლილებამ, განსაკუთრებით კი საკუთრების ფორმის ცვლილებამ, მნიშვნელოვანი გავლენა მოახდინა სოფლის მოსახლეობის ეთნოგრაფიულ ყოფაზე. ეთნოგრაფიული მასალიდან ჩანს, რომ აღნიშნული მოვლენების მიმართ ხალხის დამოკიდებულება არაერთგვაროვანია.

ჩვენ მიერ შეკრებილი ეთნოგრაფიული მასალის მიხედვით ზოგიერთი სოფლის, მაგ. ხიზაბავრა, მოსახლეობის სურვილია აღდგეს ის ინფრასტრუქტურა, რაც „კომუნისტების დროს იყო“, მაგ., სოფლის კლუბი. ვფიქრობთ, აქ კომენტარი ზედმეტია.

სამცხე-ჯავახეთის სამეურნეო ყოფა და კულტურა საქართველოში გავრცელებული სამიწათმოქმედო კულტურის ორგანული შემადგენელი ნაწილი იყო ყოველთვის. მესხეთში მეურნეობის ძირითადი დარგები მე-20 საუკუნისათვის იყო მემინდვრობა და მესაქონლეობა, რომლის განვითარებისათვის ხელსაყ-

რელი პირობებია, თუმცა ისტორიულად ცნობილია, რომ ტერასები ძირითადად ვენახისა და ხეხილის ბაღის გასაშენებლად ეწყობოდა, განსაკუთრებით ბევრი ტერასა ჰქონდათ ხიზაბავრასა და საროში. ეთნოლოგ ზ. ქუქჩიშვილის ცნობით, „უწყლობით განადგურებულია ხიზაბავრის ტერასებზე შემორჩენილი ვენახები, ხეხილი კი მეორე მსოფლიო ომის დროს გაიჩეხა და საერთოდ გავერანდა ხიზაბავრის ტერასები“ (ქუქჩიშვილი, 1997: 34-35).

მემინდვრეობა სამცხის მეურნეობის ერთ-ერთი ძირითადი და წამყვანი დარგი იყო. აქ მიწათმოქმედება ადგილობრივ ბუნებრივ-გეოგრაფიულ გარემოსთან და ლანდშაფტთან იყო შეხამებული, ის ბარის ხასიათსაც ატარებდა (ახალციხის ქვაბული), მთისასაც და ნახევრადმთისასაც (სამცხის მთათა მთისწინეთის და მთიანეთი). ასევე, ისტორიულად ერთ-ერთი დაწინაურებული დარგი ყოფილა მევენახეობაც.

მე-20 ს-ის 30-40-იან წლებში მესხეთის სამეურნეო ყოფის შესახებ ეთნოგრაფი ს. მაკალათია წერდა: „მესხეთ-ჯავახეთის მოსახლეობა უმთავრესად მისდევს მიწათმოქმედებას და მესაქონლეობას. მაგრამ ბუნებრივი პირობების გამო ჯავახეთში უფრო მემინდვრეობას ეწევიან, მესხეთში კი მებაღეობა-მეხოსტნეობას. ჯავახეთის გაშლილ და თვალუწვდენელ მინდვრებზე პურის კარგი და დიდი მოსავალი იცის. აქაური მიწა შავი და ნოყიერია, მიუხედავად იმისა, რომ იგი ურწყავია და განოყიერებას მოკლებული, მაინც ყოველწლიურად უხვ მოსავალს იძლევა და ჯავახეთი ჩვენში სამართლიანად ითვლება „პურის ბედელად“ (მაკალათია, 1938: 70). აგრეთვე, „ძველად მტკვრის ხეობაში, ხერთვისის ზემო არტაანამდე ვენახებიც ყოფილა. ვაზი მესხეთში დღესაც ხარობს. აქაური ვაზის ჯიშებია: ბუდეშური, ცხენის ძუძუ, ხარისთვალა, თითა და სხვა“ (მაკალათია, 1938: 74). მისივე გადმოცემით, ვენახები საბოლოოდ განადგურებულა მენშევიკების დროს თურქების შემოსევისას და ახლა ისევ დაუწყიათ ვენახების გაშენება (მაკალათია, 1938: 74).

ივ. ჯავახიშვილის შრომების მიხედვითაც, მესხეთში ძველად მევენახეობა ყველგან იყო, სადაც ბუნების პირობები ამ დარგის არსებობას შესაძლებელს ხდიდა (ჯავახიშვილი, 1986: 441).

ქართული მევენახეობის მკვლევრის, ეთნოლოგ ლ. ფრუიძის აზრით კი: „მესხები ერთ-ერთი პირველი ქართული ეთნიკური

ერთეულია, რომლებიც ლურსმულ დამწერლობით ძეგლებში, ძვ.წ. XII საუკუნიდან მევენახეებად და მეღვინეებად მოიხსენიებიან“ (ფრუიძე, 2014: 52).

აღსანიშნავია, რომ ბოლო დროს სამცხეში დაიწყო ისტორიული სამეურნეო დარგის, მევენახეობის აღდგენა-განვითარებისათვის ზრუნვა, აღდგენილია ხიზაბავრის ტერასების დიდი ნაწილი და პირველი რთველიც ჩატარდა. დღეისათვის მესხი მევენახეების მიერ მოძიებულია 8 თეთრი და 11 წითელყურძნიანი ვაზის ადგილობრივი ჯიშები (გიქოშვილი, 2015: 61-70).

მევენახეობის მსგავსად, მემინდვრეობას არ განუცდია ასეთი რეგრესი, მაგრამ მე-20 საუკუნის 50-იანი წლებიდან შემცირდა მარცვლეული კულტურების მოყვანაც. ასე მაგ: ჭობარეთში ძველად თურმე „სოფლის სახნავ-სათეს მინდორზე იმდენი რაოდენობის მარცვლეული მოჰყავდათ, რომ თვითონაც გვყოფნიდა და სხვა სოფლებიდანაც კი მოდიოდნენ ჩვენთან პურეულის საყიდლად“ (ჯვარიძე, 1990: 64). დღეს კი თითქმის ყველა მაღაზიაში ყიდულობს პურის ფქვილს. ასეთივე მდგომარეობაა სამცხის სხვა სოფლებშიც.

მესაქონლეობა მესხეთში ერთ-ერთი წამყვანი სამეურნეო დარგია და მისი განვითარების შესაბამისი ბუნებრივი პირობებიც არსებობს, მაგრამ ხშირ შემთხვევაში საქონლის მოვლის პირობები და მიღებული პროდუქციის ხარისხი თანამედროვე მოთხოვნებს ვერ აკმაყოფილებს, ასე მაგ: სოფ. ზველში მცხოვრები ერთ-ერთი ფერმერის გადმოცემით, „მესაქონლეობის განვითარების დიდი პოტენციალი სოფელს არა აქვს, უფრო სწორად გლეხს//ფერმერს არა აქვს შესაძლებლობა თავისი საქონლის სადგომი მოაწყოს თანამედროვე მოთხოვნების შესაბამისად, ამიტომ ვერ იცავენ შესაბამის ჰიგიენურ პირობებს, რაც პროდუქციის ხარისხზე აისახება“. როგორც გადმოგვცა, მას ჰქონდა მცდელობა სოფელში წარმოებული რძე ჩაეხარებინა „სანტესთვის“, მაგრამ მათი „შემოწმების კრიტერიუმი ძალიან მაღალია და ვერ დავაკმაყოფილებთ, ამისათვის ჯერ მზად არ ვართ“-ო. აქვე აღვნიშნავთ, რომ სოფელ რუსთავში (ასპინძის მუნიციპალიტეტი) სავსე ეთნოგრაფიული პრაქტიკის დროს დავათვალიერეთ კოოპერატივის წევრების კუთვნილი, თანამედროვე მოთხოვნათა დონეზე მოწყობილი ცხოველთა სადგომები, რომლებიც სოფლის დახმარების ერთ-

ერთი პროგრამით იქნა აგებული, მაგრამ ასე მოწყობილი გლეხის ოჯახის კუთვნილი ფერმები ჯერ ძალიან ცოტაა; ამასთან, პროგრამის დამთავრების შემდეგ ფინანსურად რამდენად შეძლებენ მათ გაძლოლას, ესეც ინდივიდუალურია.

ზოგიერთი სოფლის (ორგორა, საყუდაბელი) მცხოვრებლები ძირითადად მესაქონლეობას მისდევენ. ასპინძის რაიონს ამ მხრივ განსაკუთრებით ხელსაყრელი პირობები აქვს. საქონელი ზაფხულში მიჰყავთ ნიალის ველზე, ზოგს, ვისაც ბევრი საქონელი ჰყავს, ზამთარშიც არ ჩამოჰყავს, რადგან „იქ იაფი ჯდება საქონლის შენახვა, აქ რომ სამი-ოთხი მანქანა თივა მინდა, იქ ერთიც საკმარისია“. სოფელს არ აწუხებს სამოვრებისა და სათიბების სიმცირე. იმედის მომცემია, რომ ფერმერებს დასაქმებული ჰყავთ თანასოფლელები, ზოგიერთი ფერმერი უკვე იმდენად არის მოძლიერებული, რომ 8-10 კაცი სჭირდება დამხმარედ.

საინტერესო და დამაფიქრებელია ეთნოგრაფიული მასალა სოფლის მცხოვრებთათვის სოციალური დახმარების დანიშვნის წესსა და, საზოგადოდ, პროექტის მიზანშეწონილობის შესახებ. მთხრობელები გულისტკივილით აღნიშნავენ, რომ გასული საუკუნის 70-80-იან წლებში რაიონებში მუშაობდა სხვადასხვა წარმოება-დაწესებულებები, სადაც სოფლის სამუშაოებიდან გამოთავისუფლებული მათი ოჯახის ერთი წევრი მაინც მუშაობდა და ფულადი შემოსავალიც ჰქონდათ, საწარმოების დახურვამ კი მათი ოჯახები მძიმე ეკონომიკურ მდგომარეობაში ჩააყენა.

აუცილებელია აღინიშნოს, რომ საქართველოს უახლესი ისტორიის მონაცემებითა და ეთნოგრაფიული მასალით დასაქმების თვალსაზრისით ქართულ სოფელს მე-20 ს-ის 80-იან წლებში საუკეთესო პირობები ჰქონია, კერძოდ 1986 წლის მონაცემებით სოფლად მცხოვრები მოსახლეობის მხოლოდ 26,4% იყო დასაქმებული სოფლის მეურნეობაში (ჯიბუტი, 2014: 83), დანარჩენი მოსახლეობა კი რაიონებისა და ქალაქების წარმოება-დაწესებულებებში იყო დასაქმებული.

როგორც უკვე აღვნიშნეთ, სოციალური დახმარების საჭიროებასა და დანიშვნის წესთან დაკავშირებითაც მოსახლეობას ძირითადად უარყოფითი დამოკიდებულება აქვთ, საუბრობენ უსამართლობაზე. იგი ხშირად ხდება მეზობლებს შორის დაპირისპირების მიზეზიც: „ბევრი უკადრებელ საქციელს კადრუ-

ლობს, რომ დახმარება დაენიშნოს...“, სოციალური დახმარების მიღებით დაინტერესებული პირი თავის ქონებას, მაგ; მანქანას სხვა პიროვნებაზე აფორმებს და სხვ. ჩვენი აზრით, ამ შემთხვევაში პრობლემა უფრო ღრმაა და ე.წ. “სოციალურ სოლიდარობასთან“ არაფერი აქვს საერთო, უფრო კი ეროვნული ღირებულებებისა და საუკეთესო ტრადიციების გადაგვარების ნიშანია. ზემოაღნიშნული მასალა გვიჩვენებს, რომ სოფლად სოციალურ შეჭირვებასთან ერთად მძიმე ფსიქოლოგიური ფონიცაა. მართლა გაჭირვებული ადამიანის მაგივრად სოციალური დახმარების აღება, პირიდან ლუკმის გამოცლა ქართული სოფლის ტრადიციულ ღირებულებებთან სრული ანტიპოდი. ქართული ეთნოგრაფიული ლიტერატურიდან ცნობილია, რომ სოფელი მუდამ ზრუნავდა გაჭირვებულ მეზობელზე, ქვრივ-ობოლზე, ამის ნათელი მაგალითია ის, რომ მოდგამი (ხვნასთან დაკავშირებით შექმნილი შრომის ორგანიზაცია) პირველად ასეთი გაჭირვებული ოჯახის ნაკვეთს მოხნავდა და დაეხმარებოდა მოსავლის აღებაშიც (ჩიტაია, 2001: 123).

მთხრობელთა გადმოცემით, მაქსიმალურად მკაცრად უნდა განისაზღვროს სოციალური დახმარების მიმღებთა კატეგორია, რადგან „ეს წყალში გადაყრილი ფულია“, - გვეუბნებიან მთხრობელები, - რომელიც სოფლის განვითარებას ვერ შეუწყობს ხელს, პირიქით, ხელისშემშლელადაც კი გამოდის, რადგან ფერმერი სოფელში მუშახელს ვერ შოულობს: „უშრომლად აღებული ფული ურჩევნიათ“, „აზარმაცებს ადამიანს“, „უუნაროს და სხვის ხელში შემყურეს ხდის“, „სოციალურ დახმარებას იღებს სოფელში ის, ვისაც საქონელი არ ჰყავს, ხოლო თუ ძროხა გაიჩინა, დახმარებას უხსნიან“ და ა.შ.

„იმის შიშით, რომ ძროხის ყოლაზე სოციალური დახმარება მომეხსნებაო, ხალხი გაზარმაცდა და ურჩევნიათ ხელფასივით აიღონ არაფერში ის სოციალური დახმარება და რძე მეზობლისგან იყიდოს, ვიდრე ძროხა ჰყავდეს და იმას მიხედოს“ (ბურდული, 2019: სოფ. ზველის სავლე მასალა). ზემოაღნიშნული ფაქტი სოფლის მეურნეობის განვითარებას ნამდვილად არ შეუწყობს ხელს.

სოფელში შექმნილი სოციალ-ეკონომიკური პრობლემებიდან თავის დაღწევას ბევრი მის მიტოვებაში ხედავს. 2019 წლის სტუდენტთა სავლე-ეთნოგრაფიული პრაქტიკა ძირითადად იმ სოფლებში დავეგმე, სადაც წინა წლებში, კერძოდ 2014 და 2015

წლებში ვიყავით. შემოკლებული დროის გამო სულ ექვს სოფელში მოვახერხეთ მუშაობა: ზარზმა, ხიზაბავრა, სარო, ზველი, მირაშხანი და ხოსპიო. ჩამოთვლილი სოფლებიდან მთის სტატუსი (2019 წლის მონაცემებით) არა აქვს მირაშხანს და ზარზმას.

მიუხედავად ხანმოკლე პერიოდისა (4-5 წელი), საყურადღებოა სოფლად მოსახლეობის კიდევ უფრო შემცირება. ერთ-ერთი ძირითადი და პირველი კითხვა, რასაც ჩვენს რესპოდენტებს ვუსვამდით, იყო სკოლაში შემსვლელ პირველკლასელთა რაოდენობა, რაც ზოგიერთ სოფელში კატასტროფულად მცირეა, ასე მაგ.: სოფელ ხიზაბავრაში წელს საშუალო სკოლა დაამთავრა 12 მოსწავლემ, ხოლო პირველკლასელთა რაოდენობაა 7 (მასწავლებელთა ინფორმაციით); სოფელ ზველში პირველ კლასში შედის 3 ბავშვი, მომავალ წელს კი მხოლოდ ერთია სასკოლო ასაკის და ა.შ. ზოგიერთ სოფელში მაგ.: ორგორაში სკოლა არ არის და ბავშვები მეზობელი სოფლის სკოლაში დადიან ყოველგვარ ამინდში. „გასულ წელს (2013 მ. ბ.) 25 ბავშვი იყო, წელს შვიდია, მომავალ წელს კი პირველკლასელი აღარავინ იქნებაო“, - გადმოგვცემენ მთხრობელები. ბავშვებიანი ახალგაზრდა მშობლები ტოვებენ სოფელს, - „აბა რა ვქნათ ბავშვს უსწავლელს ხომ არ დავტოვებთო?“ აღნიშნული მონაცემები სოფლის „დაბერების“ უტყუარი მოწმეა. დაბერებიდან სიკვდილამდე კი არც ისე ბევრი დროა.

ზემოაღნიშნულის ფონზე საინტერესოდ ჩანს სოფელ ზარზმაში დაფიქსირებული მასალა (**რომელიც, ჩემი აზრით, საქართველოს მთავრობის მიერ 2016 წელს მიღებული მთის კანონის ნაკლოვანებებზე მიუთითებს**), კერძოდ, მთხრობელთა გადმოცემით, მათ იმიტომ არ მიანიჭეს მაღალმთიანი სოფლის სტატუსი, რომ სოფელში მრავლადაა მრავალშვილიანი ოჯახები და სკოლა მოსწავლეების სიმცირეს არ უჩივის. უნდა აღინიშნოს, რომ ზარზმა ზღვის დონიდან მეზობელ სოფლებზე მაღლა მდებარეობს, რომლებსაც მაღალმთიანობის სტატუსი აქვთ მინიჭებული, რაც მოსახლეობის სამართლიან გულისწყრომასა და აღშფოთებას იწვევს.

უფრო ნათელი რომ გახდეს, რაზე ვსაუბრობთ, „მთის კანონს“ ცოტა ვრცლად შევეხები: ცნობილია, რომ მაღალმთიან რეგიონებში მცხოვრებ პირთა კეთილდღეობის, ცხოვრების დონის ამაღლების, დასაქმების ხელშეწყობის, სოციალური და ეკონომიკური

მდგომარეობის გაუმჯობესების უზრუნველსაყოფად შეღავათები განისაზღვრა „მაღალმთიანი რეგიონების განვითარების შესახებ“ საქართველოს კანონით, რომელიც საქართველოს პარლამენტმა 2015 წლის 16 ივლისს მიიღო. იმავე წელს შეიქმნა მთის განვითარების ეროვნული საბჭო და მაღალმთიანი დასახლებების განვითარების ფონდი. კანონი ამოქმედდა 2016 წლიდან. 2017 წლის 1 იანვრის მდგომარეობით, საქართველოს მთავრობის მიერ მაღალმთიანი დასახლების სტატუსი მინიჭებული ჰქონდა უკვე 1678 სოფელს, დაბასა და ქალაქს. 2019 წლისათვის - 1731, საქართველოს 3700 დასახლებიდან დაახლოებით ნახევარს, - თუმცა, ეს საქართველოს მოსახლეობის მხოლოდ 9%-ია.

კანონით მაღალმთიან რეგიონებში მცხოვრები მოსახლეობისთვის დაწესებულია როგორც სოციალური, ისე საგადასახადო შეღავათები, რომლის მიზანიცაა მაღალმთიანი რეგიონების სოციალურ-ეკონომიკური განვითარების უზრუნველყოფა, მოსახლეობის მთიდან მიგრაციის შეჩერება და, პირიქით, ხალხის დაბრუნება რეგიონებში; ასევე ადგილობრივი რესურსების რაციონალური გამოყენება, მრეწველობის განვითარება და მოსახლეობის დასაქმების დონის ზრდა და ა.შ.

ზემოთ კანონმდებლობის ხარვეზი ვახსენეთ; როგორც ეთნოგრაფიული მასალიდან ჩანს, სოფელ ზარზმისათვის მაღალმთიანი სოფლის სტატუსის არმინიჭება, როგორც მთხრობელები გადმოგვცემენ, გამოწვეულია სწორედ იმით, რომ „სოფელში ბევრი ბავშვია“. პარადოქსული ვითარებაა! რა გამოდის? თუ მაღალმთიანი სოფლის სტატუსის მინიჭების ერთ-ერთი ძირითადი კრიტერიუმი, კანონის მიხედვით დემოგრაფიული მდგომარეობის გაუმჯობესებაა, მაშინ მაღალმთიან სოფელში ბავშვების სიმრავლე, პირიქით, სტატუსის მინიჭების მოტივი უნდა გახდეს, რომ სოფელი არ დაიცალოს. ვფიქრობთ, ეს საკითხი მეტ დაფიქრებას და სწრაფ გადაწყვეტას მოითხოვს.

„ბევრი ბავშვი რომ მყავს, უფრო ბევრი საზრუნავი არ მაქვს? უფრო მეტი ფული არ მჭირდება მათი ელემენტარული მოთხოვნილებების დასაკმაყოფილებლად?“ კითხულობენ სოფლის მცხოვრებნი და ეძებენ მიზეზს, რატომ გამოარჩიეს მათი სოფელი, „ალბათ კუთხურობის გამო, სხვა რა მიზეზი უნდა იყოს“. ცნობილია, რომ ზარზმამში ძირითადად მაღალმთიანი აჭარიდან არიან

გადმოსახლებულები. ვფიქრობთ, რომ ეს პრობლემა მისაჩუმათელებელი არ არის, რადგან ერთ-ერთი მიზეზი სამცხე-ჯავახეთიდან აჭარლების უკუმიგრაციისა ეს სამწუხარო ფაქტიც შეიძლება იყოს. აქ აუცილებლად უნდა გავითვალისწინოთ ისიც, რომ მთიან აჭარაში ყველა სოფელს, მიუხედავად ზღვის დონიდან მათი მდებარეობისა, მინიჭებული აქვს მაღალმთიანი სოფლის სტატუსი.

მიუხედავად ზემოაღნიშნული „გაუგებრობისა“, სამცხე-ჯავახეთში მთიანი სოფლის სტატუსი საკმაოდ ბევრ სოფელს აქვს მინიჭებული, ვფიქრობთ, გარკვეულწილად მან დადებითი შედეგი უნდა მოიტანოს ზემოაღნიშნული პრობლემების გამოსწორების საქმეში.

შედეგები და დასკვნები: როგორც ზემოთ მოტანილი მასალიდან ჩანს, გასული საუკუნის აგრარული რეფორმის შემდეგ სოფლის სოციალ-ეკონომიკური მდგომარეობა ვერ გაუმჯობესდა, მოხდა კი პირიქით, რაღაც ასპექტში ერთმანეთს დაემსგავსა მე-20 ს-ის 30-იანი და 90-იანი წლები: სოფლის მაცხოვრებელთა ქონებრივი დიფერენციაცია მოხდა; დაუსაქმებლობამ და უპერსპექტივობამ სოფლიდან ახალგაზრდების მიგრაციის დონე უკიდურესად გაზარდა; მოსახლეობის გაღარიბებული ნაწილი სოციალური დახმარების იმედადაა დარჩენილი; სოციალური დახმარების დანიშვნა მეზობლების ურთიერთდაპირისპირების მიზეზი ხდება და, გარკვეულწილად, სოფლის მეურნეობის განვითარების შემაფერხებლადაც გვევლინება.

ვფიქრობთ, კარგი იქნება სოფლის მოსახლეობის აზრის გათვალისწინება სხვადასხვა საკითხის გადაჭრისას; ასე მაგ.; მოსახლეობა მოითხოვს სოციალური პროგრამის დანიშვნის წესის გადახედვას და გარკვეული ცვლილებების შეტანას, რათა ის სოფლის მეურნეობის განვითარების შემაფერხებლად არ იქცეს. სოფლის საჭიროებების გადაწყვეტისას მეტი უფლება უნდა ჰქონდეს მუნიციპალიტეტის/სოფლის თვითმმართველობებს.

ეთნოგრაფიული მასალის ანალიზიდან ჩანს, რომ სოფლის მოსახლეობის გაღარიბების და, აქედან გამომდინარე, სოციალური შემწეობის დანიშვნის საჭიროება დაკავშირებულია გასული საუკუნის 90-იან და 2000-იან წლებში რაიონების (დღევანდელი მუნიციპალიტეტების) ფარგლებში არსებული წარმოება-დაწესებების განადგურება/დახურვასთან, სადაც სოფლად მცხოვრები ოჯახის წევრები მუშაობდნენ და დამატებითი ფულადი შემო-

სავალი ჰქონდათ. კარგი იქნება ადგილობრივ საჭიროებებთან მორგებული და უახლესი წარსულის გამოცდილებიდან გამომდინარე რეგიონული მასშტაბის საწარმოების ამუშავება, რაც დასაქმების და მიგრაციის პრობლემებს ნაწილობრივ მაინც გადაჭრიდა.

ვფიქრობთ, საჭიროა „მთის კანონის“ კიდევ უფრო მეტად დახვეწა და მორგება ადგილობრივ საჭიროებებთან. გასათვალისწინებელია, რომ სტატუსის მინიჭების დროს, თუ სოფლის მდებარეობა ყველა სხვა პარამეტრს აკმაყოფილებს და რეალურად გვინდა მთიანი რეგიონების მძიმე დემოგრაფიული ფონის გამოსწორება, „ბავშვების სიმრავლე“ დამატებითი მოტივიც კი უნდა იყოს. სოფლის მიტოვება ადვილია, მისი ხელახლა დასახლებაა ძნელი.

სტატიაში მოტანილი ეთნოგრაფიული მასალის ანალიზი და დასკვნები შეიძლება გამოვიყენოთ თანამედროვე სოციალური, პოლიტიკური, ეკონომიკური და სხვა აქტუალური პრობლემების გადაჭრისას.

გამოყენებული ლიტერატურა:

ბურდული, 2014; 2015; 2018; 2019 წლების სამცხე-ჯავახეთის სავლე ეთნოგრაფიული მასალის დღიურები (ინახება ავტორთან).

გიქოშვილი, 2015: გიქოშვილი რ., მესხური ვაზი და ღვინო, თბ., 2015.

დაუშვილი, 2020: დაუშვილი ა., კოლმეურნეობა საქართველოში, წიგნი I, თბ., 2020;

დაუშვილი, 2018: ბურდული მ., დაუშვილი ა., ჯალაბაძე მ., მღებრიშვილი ლ., ქართული სოფლის ტრადიციული სამეურნეო კულტურა და მისი განვითარების პერსპექტივები, თბ., 2018.

მაკალათია, 1938: მაკალათია ს., მესხეთ-ჯავახეთი // ისტორიულ-ეთნოგრაფიული ნაშრომი, თბ., 1938;

სონლულაშვილი, 1995: სონლულაშვილი ა., სოფელი დილომი, საუკუნეთა კვლდაკვალ, თბ., 1959.

ფრუიძე, 2014: ფრუიძე ლ., საქართველოს მევენახეობისა და მეღვინეობის ისტორია, წიგნი პირველი, შესავალი - ძველი სამყარო, თბ., 2014.

ქანთარია, 2001: ქანთარია მ., ქართული სოფლის ყოფითი რეალობა, ისტორიის ინსტიტუტის 60 წლისთავისადმი მიძღვნილი სამეცნიერო სესიის მოხსენებათა მოკლე შინაარსი, თბ., 2001.

ქუჭიშვილი, 1997: ქუჭიშვილი ზ., სოფელი ხიზაბავრა, თბ., 1997.

ჩიტაია, 1997: ჩიტაია გ., ეთნოგრაფიული მასალები ტერასული მიწათმოქმედებისათვის ჯავახეთში, „შრომები“ ტ. I. თბ., 1997.

ჯვარიძე, 1990: ჯვარიძე გ., მემინდვრეობა ჭობარეთში, კრებ. ძველი და ახალი ჭობარეთი, რედაქტორი გ. ჯალაბაძე, თბ., 1990.

ჯიბუტი, 2014: ჯიბუტი ა., საქართველოს აგრარული პოლიტიკის საფუძვლები, თბ., 2014.